

LUBOŠÍR E. H A V L Í K

BALKÁNSKÉ STÁTY A NÁRODNOSTI VE STŘEDOVĚKU
/K problematice jejich formování v 7.- 15. století/

Problematika vzniku a vývoje balkánských států ve středověku je příliš rozsáhlá, než aby jí bylo možno na tomto místě obsáhnout v celé šíři. Bylo by nutné hovořit nejen o slovanských státech, na něž se obvykle nejdříve myslí, vzpomínali se Balkán, ale i o problematice takového historického kolosu, který aktivně ovlivňoval balkánskou historii a sám se ze značné části v jejím rámci vyvíjel, o otázkách dějin východní Římské říše, říše Rhómajů či jak se na Západě později označovala: císařství Řeků, Byzance. A nejen to, poněvadž jde vlastně o celé středověké období, bylo by tu třeba se zmínit též o osudech byzantských států na Balkáně i státních útvarů křížáků a Normanů na Balkáně a konečně také o formování tureckého osmanského panství. Jde tak o nepřehledné množství historické problematiky a historiografie, které v tomto přehledu - jak je zřejmé - není možné z časových a rozsahových důvodů zvládnout. Omezím se proto jen na problematiku vývoje slovanských balkánských státních a etnických útvarů a jejich formování, ovšem v rámci vývoje celého Balkánu a za spolupůsobení všech historických spolučinitelů, mezi nimiž významné místo zaujímal téměř po celý středověk právě Byzanc, i když její iniciativa byla vystřídána nejdříve úsilím Bulharska a Srbska a posléze Turků. Konečně dnešní etnický a zvláště politický charakter Balkánu je svým způsobem důvodem, aby se zájmy našich výzkumů zaměřilo právě na problémy formování těch etnik, která hrála v minulosti největší úlohu v

dějinných Balkánů a byla základem, z něhož vyrůstaly v kontinuitě historického vývoje i dnešní slovancké balkánské státy a národy.

I tak zůstává však okruh otázek vzhledem k možnostem referátu neúměrně obsáhlý a proto se domnívám, že bude na místě věnovat pozornost jen některým historickým situacím státního a národnostního formování, které mohou ilustrovat etapy zahraničně-politického postavení a osudů státních útvarů a etnik Bulharů, Chorvatů a Srbů ve středověku a ukázat složité proměny jejich utváření.

- - -

Usazování Slovanů koncem migrace v jejich středověkých sídelních oblastech, jež jim s určitými změnami náleží namnoze dodnes, znamenalo velkou proměnu v obraze Evropy. Pro její balkánskou část, často označovanou jako jihovýchodní Evropa - ačkoliv geograficky spadá pod toto označení severní Černomoří a oblast na sever od Kavkazu a v případě Balkánů jde vlastně přesněji o středojižní Evropu - měla migrace Slovanů obdobný význam jako pro západní kraje Evropy migrace Germánů. Právě v těchto oblastech, římských, resp. byzantských provinciích, došlo k nejtěsnějšímu kontaktu s římskou civilizací, co zanechalo viditelné následky nejen v dalším společenském a politickém vývoji východního Římského imperia, Byzance, ale současně ovlivnilo ze strany Byzance i vývoj Slovanů v těchto oblastech a zčásti i Slovanů na sever od hranic římského limitu, na sever od Dunaje a v severním Černomoří. Není náhodou, že právě v těchto oblastech lze nejdříve a nejlépe sledovat utváření prvních větších politických a státních útvarů Slovanů, i když je současně nutno si uvědomit, že informace o tomto vývoji se dovidáme právě díky tomuto prostředí

a že to vždy neznamená, že etatisační proces neprobíhal také v oblastech, o nichž taková přímá svědectví nejsou.

Máme-li se zde zaměřit jen na počátky a středověký vývoj slovanských států na Balkáně, bude sice nutné ponechat stranou různé otázky předchozího politického formování etnik mezi Dunajem, Odrou, Vislou a Donem, čítaných v pojetí od 6.stol. nahoru mezi Slovany, avšak s vědomím, že právě odtud a někdy ještě i z území dále na východ pronikaly na Balkán etnické politické skupiny, které pak stály u kolébky vzniku slovanských balkánských států a národností. Přímým nástupním prostorem pro slovanskou invazi na Balkán byla tzv. "barbarská království" Slověnů v oblasti dnešního Valašska a Maltanska /a zčásti i Sedmihradska/, z jejichž prostředí vycházela převážná část vojenských kořistných výprav a ve druhé fázi i migrace Slovanů na Balkán. Šlo o útvary, kterým vládli různí rhéges či hégemones a archontes, mezi nimiž jsou jmenovitě uváděni např. Daurentios nebo Musokios a další. Tyto útvary s výraznými rysy nomádsko-dobytkářského způsobu života, pro něž zemědělství bylo druhořadým způsobem obživy, které dávaly přednost kořistění, měly sice charakter vojensko-demokratických svazů, ale se zřetelnou tendencí k formování centralisované vládní moci a primitivních prvků vykořisťovatelského systému.

Samo trvalé obsazení Balkánů Slovany koncem 6. a počátkem 7.století mělo nesporně dobytelský vojenský charakter a s ním souvisela i povaha politických formací, které se v tomto prostředí utvářely. Obecně se označovali Sklabiniai, jinak také jako archontiai a v jejich čele stáli podle byzantských pramenů vládcové označováni jako rhéges, exarchoi, archontes, příp. sklabar-

chontes, jakými byli např. Pervand, Chatzon, Slavun, Desimir ad. Mezi takové archontie náleželi např. Dragubitě, Sagudatě, Rynghině, Strumenci, Jezeritě, Milingové, dále Severé, Timočané, Moravané, archontie v Duklji, Trebinji, Humi, na Neretvě a také původní archontie v oblasti Chorvatů v Přímoří a kolem Sávy a Srbů na Drině, v Boaně a Rašce. Podle retrospektivy Konstantina Porfyrogeneta, týkající se oblasti Chorvatů a Srbů, a podle dalších zpráv, týkajících se oblasti slovanských knížectví podřízených Bulhary, vystupovali v těchto krajích také župané. Objevují se jednak v čele žup/anií/ v postavení rovném archontům, jednak jako starešini /gerontes/ menších jednotek. Např. u Chorvatů se připomíná - opět retrospektivně - sedm až dvanáct tribus v Přímoří. Pozoruhodná je charakteristika takových archontů v Taktice císaře Léóna, podle níž příslušníci slovanských knížectví považovali za lepší vládu archontů vlastního rodu i to, že upadli v jejich poddanství /dulseia/, než by sloužili cizím. Od tohoto poddanství je zprostilo až podřízení archontů Rhómajům. Údaje o útlaku a poddanství vlastním knížatům už naznačují - i když nemáme po ruce další charakteristiku - že nové útvary Slovanů na Balkáně byly formovány principem násilí, při němž stály v čele bojové družiny válečníků, které byly jádrem nové demografické akumulace. V žádném případě nebude ovšem možné pro ně užit označení kmen. Ačkoliv zůstává otevřenou otázkou, jak dalece tu v 7./8.století pokročil státotvorný proces, jeho základy tu nepochybně už byly položeny v antagonistických protikladech mezi zbytky usedlého gréko-thráckého a románo-ilyrského obyvatelstva v rámcích byzantské administrativy a slovanskými dobyvateli, z nichž se vydělila vládnoucí vrstva. Tento proces byl ovšem velm:

složitý a komplikovaný současně probíhající etnickou symbiósou a asimilací domácího obyvatelstva s dobyvateli, probíhající na společenskotřídních principech. Řecký, rhómský živitel se udržel více méně uzavřen v pobřežních městech, Slované nedobytych. Tato města se v druhé polovině 7. a 8. století po podřízeních některých oblastí opět byzantské správě/např. v Makedonii/, stala základnami a východisky regresivace řady oblastí, zvláště v Řecku, i když až do počátku 9. stol. nechybějí zprávy o povstáních temnějším Slovanů proti Byzancím a těžkých bojích s nimi.

- - -

Zatímco nastolení byzantské svrchovanosti a státní administrativy v oblasti Makedonie bránilo Slovanům už od druhé poloviny 7. století ve vytvoření většího politického a etnického celku, v oblastech, kam přímé panství Byzance nezasáhlo, i když se tam její politický a kulturní vliv projevoval, probíhal proces formování slovanských státních útvarů a národností, ovlivňovaný v průběhu dějin řadou okolností. Působilo tu jednak starší etnické podloží, na západě ilyrské, na východě thrácké, jež příchozí Slované postupně asimilovali. Navíc se k tomu na východě přidružilo působení turkutských Bulharů, kteří vedle Byzance ovlivňovali zvláště od 8. století výrazně osudy Balkánů. Na západě Balkánů nelze zase opomenout problematiku původu Chorvatů a Srbů a jejich migrace na Balkán počátkem 7. století, kteří tu už naráželi na Slované, nezřídka v symbióse s Avary /např. v Dolní Panonii/, ačkoliv jinak Avari na slovanské osídlení Balkánů většího vlivu neměli. V oblasti politické je nutno dále brát v úvahu spory o rozdělení Ilyriky mezi Římem a Konstantinopolí, počí-

nající v první polovině 8. století a kombinované a prostoupené a rozpory mezi ikonoklastickou Byzancí a ikonodúlským Západem, kdy se ve středověku poprvé Balkán politicky rozdělil na část tendující k Římu a část fakticky nebo nominálně podřízenou Byzancí. Prohloubení těchto diferencí se ještě zvýraznilo obnovením římského císařství na Západě a spory o Ilyrikum mezi Římem a Konstantinopolí v 9. století, co vše už vytvářelo předpoklady i pro osudy Balkánu po schismatu v 11. století. Formování státních a národnostních útvarů na Balkáně vycházelo ovšem současně z autarkního společenského vývoje, který vytvářel vlastní základnu a předpoklady při utváření státních útvarů a etnik Chorvatů, Srbů a Bulharů. Genese feudalismu byla na Balkáně dovršena vytvořením raněfeudálních monarchií, v jejichž rámci byly klade-ny předpoklady i pro formování národnostních celků, se kterými se pak setkáváme i v novověku. Tento vývoj však nebyl tak jednoduchým, jak se jeví např. z hledisek některých nacionálních koncepcí dějin a formování celků, které lze označit jako národnosti Chorvatů, Srbů a Bulharů bylo dlouhodobým a pro souvěké obyvatele často i bolestným procesem, přesto nebo právě proto, že šlo o trend dějinného pokroku.

Výrazným dokladem postupného formování etnika-národnosti je např. vývoj Bulharů. Původní turkutští Bulhaři nastolili v poslední třetině 7. století svou hegemonii nad heptarchií Slované v čele se Severy, kteří žili v Moesii a své středisko si vybudovali v Plisce. Trvalo další dvě století než ze vzájemné symbiosy vznikla bulharská slovanská národnost. I když základy k jejímu formování vycházely právě z tohoto období, rozhodující obrat tu zřejmě způsobily politické události související s pod-

robením Bulharska Byzancí r.864 a jeho christianizací. Tato skutečnost současně znamenala zlom v bulharské hegemonii zvláště ve východní části Balkánů, a ukončení prvního období, kdy Bulharsko bylo jediným vážným a silným protivníkem Byzance na Balkáně. Reakcí turkutské bulharské aristokracie na tyto změny bylo povstání proti králi Michaelovi, které bylo krutě potlačeno. Představitelé této aristokracie a vládnoucí třídy byli poté nahrazeni aristokracií novou, - která - jak ukazuje právě další už slovanský charakter Bulharů a jejich státu - byla zřejmě do značné míry slovanská. Tato výrazná změna v charakteru etnicity státu se odráží i v byzantských pramenech, které před tímto událostmi píší většinou diferencovaně o Bulharech a Slovanech v oblasti panství Bulharů, poté však používaly jen označení Bulharů, avšak už jakožto Slované. K upevnění slovanského charakteru bulharského státu přispělo nepochybně i působení moravské duchovní emigrace v Preslavi a Ochridu a ještě faktory a historické události další, nicméně do 10.století vešla již konstituovaná slovanská národnost Bulharů. Příklad etnogenese slovanských Bulharů, i když je v dějinách znám právě proto, že probíhal v dobách historicky evidentních, nebyl ovšem v rámci slovanské etnogenese a etnogenese slovanských národností ani jediným svého druhu, ani v průběhu předchozích tisíciletí prvním. Konečně od bulharské etnogenese není příliš vzdálen např. vývoj v Poutiši, v karpatské kotlině, kde mnoho nechybělo, aby směrem do tehdejší budoucnosti nevznikla další slovanská národnost pod názvem Avarů.

Pokud jde o státní vývoj Bulharska bude ovšem nutné při jeho prvních stadiích až do počátku 9.století mluvit spíše o říši,

tj. soustátí formujících se státních útvarů v čele s hegemonním bulharským útvarem, vůči němuž byla slovanská knížectví a jejich vládnoucí složky tributární. Už koncem 8. a počátkem 9. století /za chánů Kruma, Omurtaga/ docházelo k pokusům prolnout slovanské útvary a jejich nejvyšší vládní orgány Bulhary a docházelo také k odstraňování slovanských knížat a jejich nahrazování bulharskými místodržiteli /rectores/. A počátkem druhé poloviny 9. století se dovídáme, že Bulharsko bylo rozděleno na deset komitátů, členěných dále na župy. Tyto skutečnosti jsou jedním z ukazatelů procesu přeměny bulharské raněfeudální říše v homogennější státní útvar, k čemu od druhé poloviny 9. století podstatně přispěla i zmíněná již slavisační bulharského státu, dovršená za Simeona, který r. 896 Bulharsko znovu osamostatnil na Byzanci, pokoušel se zmocnit i Konstantinopole a dal si titul basileia Bulharů a Rhómajů. Ne však všechny etnické oblasti podléhající bulharské svrchovanosti, zvláště ne ty, které ležely na okraji bulharského panství, vešly a vcházely v rámec bulharské slovanské národnosti, teritoriálně se soustřeďující do 10. století více méně na území Dolní Moesie.

Jinou variantou etatisačního vývoje představuje na Balkáně oblast bývalé provincie Dalmácie, kde se do 9. století vytvořilo několik středisek státotvorného vývoje, většinou při pobřeží Jaderského moře. Na severu v Liburnii to byl útvar Guduskamů, mezi Velebitem a Cetinjí Chorvatů, dále na jih Neretvanů, pak Zachluzmanů /Hum/, Teravnice /Trebinje/ a Diokleie /Duklja/, ve východní části staré Dalmácie to pak byly útvary Srbů. Z oblastí pěti až sedmi chorvatských žup v Přímoří - počet sedm se mimochodem shoduje s pozdější tradicí zaznamenanou Konstantinem Porf. /o sedmi

sourozencích/ a Tomášem Splitským /o sedmi původních tribus/ - se chorvatský stát rozšířil dále na sever a v polovině 10.století měl již jedenáct žup a jedmu banovnímu a dalšími třemi župami. Kromě toho připojil území v Posáví, kde se od počátku 9. století jeví další krystalizační středisko státního života. Tato oblast nebyla v 9.století označena jako Chorvatsko a o Chorvatech se tu /v Panonii/ zmiňuje až Konstantin Porf. Samostatné postavení zaujímalo dlouho knížectví Neretvanů, kteří se stali součástí chorvatského státu až počátkem 11.století. Jejich jižní sousedé, Zachlumci, mající vlastní knížectví, byli už v polovině 10.století počítáni k srbské etnické oblasti. Podobně tomu bylo i s oběma dalšími knížectvími v Trebinji a Duklje, ačkoliv ve 12.století se jako srbská oblast označovala tzv. Transmontana, tj. území Bosny a Rašky, oddělené horami od Přímoří. Už počátkem 9.století byli Srbové považováni za velké etnikum, resp. etnickou skupinu, obývající velkou část staré provincie Dalmácie. V Srbaku stejně jako v Chorvatsku vystupovala od 9.století řada panovníků, na jejichž vládní moc a někdy i ustavení měli značný vliv župané, uváděni v pramenech pro Chorvatsko od druhé pol.9. a pro Srbsko od počátku 10.stol. Pokud jde o formování národnosti Chorvatů, je při něm nutno zvážit také úlohu románského obyvatelstva v přímořské Dalmácii, kde se naďto po dlouhou dobu udržely ještě mnohé byzantské enklávy /města, ostrovy/. Dále nelze přes těsně sepětí Chorvatska s Římem /např.Branimir získal přímou papežskou protekci, Tomislav byl jako první z chorvatských panovníků označen v Římě král/ a latinským kulturním prostředím přejít pro konstituování chorvatské národnosti úlohu a význam duchovních proudů moravské hlaholské emigrace,přestože její konti-

mluza se udržela jen v poměrně malé části Chorvatska.

Pro úplnost výkladu o politickém formování na Balkáně nelze opomenout oblastí mezi tehdejší Srbskem a Bulharskem, tj. v povodí dnešní srbské Moravy, které byly od 9.století zájmovou oblastí obou státních útvarů. V 9.století je ovládali Bulhaři, kteří se počátkem 10.století snažili rozšířit své panství i nad Srbsko, co se sice nakonec r. 924 podařilo, ale jen na krátkou dobu, když v zápětí nový vévoda Česlav Srbsko po Simeonově smrti a byzantskou pomocí opět osamostatnil.

- - -

V 10.století se dostáváme k další fázi etatisačního a národnostního vývoje slovanského Balkánu, kde vystupovaly s protikladnými zájmy konstituované státní útvary Chorvatů, Srbů a Bulharů a kdy v souvislosti s dalšími mocensko-politickými, územními a kulturními faktory pokračovalo utváření jednotlivých slovanských balkánských národností. Dalo-li by se říci, že v 9. století se do vzájemných vztahů balkánských států prolínal vzájemný poměr Říma a Byzance, na samém začátku 10.století /podobně jako o 100 let dříve/ se opět pokusilo hrát na Balkáně rozhodující slovo Bulharsko. I když dosáhlo značných úspěchů vůči Byzanci, útok na svrchovanost Chorvatska skončil r.926 neúspěchem a krátkodobým se ukázal i výsledek docílený vůči Srbsku. Nadto za Jóanna Tzimiska ohrožená Byzanc za spojení Rusi /Svjatoslav/ přivedila koncem šedesátých let 10.století zánik bulharského státního centra v Moesii. Rozpadu bulharské raněfeudální monarchie a pádu Prěslavi /971/ využila skupina západobulharských komitopolů k založení nového státního centra v Sofii, jemuž podřídili část

východní Makedonie a nakonec i původní moesijské Bulharsko. Za Samuela se střediskem nového Bulharska, k němuž byla připojena část Albánie a Srbska, stal Ochrid. Vznikl tak historickogeografický problém, nakolik asi půlstoleté těžisko státu Bulharů v Makedonii ovlivnilo etnický vývoj makedonských Slovanů i samo pojetí tohoto státu v historiografii. Též samostatnost tohoto bulharského státu, který dočasně ovládl oblast Duklje, Trebinje a Zachlumy a do jehož moci se dostala i Raška, ukončila za Basileia II. opět Byzanc. Po bojích trvajících bezmála třicet let se po porážce Bulharů u Kleidionu r.1014 stalo Bulharsko o čtyři roky později provinciemi Byzance, zatímco Srbsko udržující přátelské styky s Byzancí stálo pouze pod její svrchovaností. Říše Rhómajů - Byzanc se tak počátkem 11.století po téměř půl tisíciletí opět na severu dotýkala Dunaje, ovládající většinu Balkánu s výjimkou Chorvatska, kde jí podléhala jen některé ostrovy a města, která nadto platila daň míru chorvatským panovníkům, a na která uplatňovaly určitá práva také Benátky. Byl to nejen vlastní státní útvar nazývaný od první třetiny 11.století královstvím Chorvatska a Dalmacie, ale také románské dalmatské prostředí a zahraniční politická orientace na Řím, které na rozdíl od Srbaka učinilo Chorvatsko odolnějším vůči politickému a kulturnímu tlaku Byzance, zaneprázdněné ostatně před i po schismatu vyčerpávajícím válečným úsilím nejen na Balkáně s Bulharskem, ale i v Malé Asii. Výrazně se tato orientace Chorvatska na Řím projevila znovu v době krále Demetera Zvonimira. Avšak už v l. 1097 - 1112 ztratilo Chorvatsko uznáním vlády uherského krále svou samostatnost, /nikoliv státnost/, jeho zahraničně-politické osudy byly spjaty s Uhrami a Chorvatsko se v dalších staletích stávalo

víceméně objektem vojensko-politických a hospodářských zájmů nejen Uher, ale i Byzance, Benátek a domácích feudálů. Existence státního útvaru - ač nesamostatného - uchovala však do budoucna rámeček nejen pro udržení konstituovaného národnostního vědomí Chorvatů, ale i pro jeho další vývoj.

V oblasti srbské zatím nejvíce aktivně vystupovala knížata v Duklji-Zetě, která se v polovině 11.století vymanila ze svrchovanosti Byzance a ovládla též Trebinji a Zachlum. Jejich samostatné vystoupení umožnila ze značné části protibyzantské povstání Petra Deljana, který se pokusil obnovit bulharský stát a byl v Bělehradě prohlášen carem. Ačkoliv se Deljan zmocnil velké části srbského území a ovládl i Makedonii, Byzanc se dokázala vyporádat s tímto povstáním a zlikvidovat i další nový stát, který se pokusil z Makedonie /kolem Prizrenu/ vytvořit syn zetského knížete Konstantin Bodin /1072-3/. Sama Zeta odrazila už r.1042 byzantský útok a obhájila svou samostatnost. Duklja-Zeta své úsilí o zabezpečení samostatnosti opírala stejně jako Chorvatsko o Řím, odkud její panovník Michail obdržel /1077/ královskou korunu. Největšího rozmachu dosáhl zetský stát za Konstantina Bodina, který k němu připojil Rašku a Bosnu, která se však brzy od Zety odpoutala a dostala do okruhu zájmů Uher.

Byzanc, která v 11.století získala na Balkáně opět mocenskou převahu, se však nevzdala svých dalších aspirací a zejména ne v oblasti Srbska a za Komnenovců počala vyvíjet nový tlak nejprve na Zetu, jejíž význam upadal a posléze na Rašku, kam se počalo přesunovat těžiště srbské státnosti a kde značně samostatně vystupoval velký župan Vukan. Raška měla možnost hledat oporu proti Byzanci u svého jediného souseda, který byl natolik silný

a mohl poskytnout účinnou pomoc. Byly jím Uhry, s nimiž za Uroše I. uzavřela dynastické svazky a s jejichž pomocí se pokusila v r. 1149 - nicméně bezúspěšně - setřást byzantskou svrchovanost. Přesto se však Raška připojením Zety a dalších území brzy dostala do čela slovanského státního života na Balkáně a zůstala jí i přesto, že Štěpán Nemanja byl po své porážce od Byzance znovu donucem /1172/ uzнат její svrchovanost. Teprve o několik let později umožnila vnitřní situace v Byzanci, aby se Srbsko /1180/ znovu vymanilo z tohoto svazku, osamostatnilo se a rozšířilo své panství jednak trvale na Zetu, jednak na oblasti, které předtím k srbské sféře nepatřily a to Bělehrad, Braničevo, Niš a dokonce i Sofii. Vnitřních problémů Byzance využili r.1185 také bulharští feudálové z oblasti Trnova, vedení rodem Asěně. V r.1187 se osvobodili z panství Byzance a vytvořili nový bulharský stát, do jehož rámce náležely i některé oblasti Valašska. Bulharsko se poté v dalších letech obhájilo proti novým byzantským pokusům o své podmanění, které směřovaly současně i proti Srbsku. Po Nemanjově porážce r.1190 na řece Moravě uzavřelo Srbsko s Byzancí mír, stvrzený dynastickým svazkem a udělením titulu sebastokratora Nemanjovu synu Štěpánovi. Díky tomu neutrpělo Srbsko podstatnější územní ztráty ani újmy na svém postavení, spíše naopak. Samostatně počala po r.1167 vystupovat také Bosna zvláště za bana Kulina. Je pozoruhodné, že bosenské biskupství bylo v té době slovanského ritu a opíralo se privilegium papeže Jana VIII., zasláné r.1180 Svatoplukovi na Moravu.

Koncem 12. a poč.13.století existovaly tak na Balkáně dva silné slovanské státy, oba využívající vnitřních problémů Byzance i tažení a vpádu křížácků a nakonec rozpadu Byzance na několik státních útvarů /jako byl např. Epeiros, latinské císařství v Konstantinopoli a další latinské státečky v Řecku /k posílení a k upevnění vlastního postavení. Oba státy navazovaly styky s Římem, odkud dostaly potvrzení samostatnosti a jejich panovníci královské koruny, bulharský Joann Kalojan /dominus Blacherum et Bulgarorum/ už r.1204, srbský Štěpán Prvověnčený r.1217. Poměr k Římu neměl však ani v Srbsku, ani v Bulharsku trvalý ráz. Srbsko se už r.1219 spojilo s nikajským byzantským císařstvím a patriarchátem, odkud získalo další královskou korunu a samostatné arcibiskupství vyaněné z pravomoci Ochridu. Bulharsko se taktéž obrátilo do Nikaje, a to po porážce, kterou přivodilo r.1230 u Klokotnice epeirskému byzantskému despotátu a po ovládnutí Makedonie, Thrákie a části Albánie, hledající spojení proti císařství Latinů v Konstantinopoli. Také u Bulharska souvisely další motivy tohoto spojení s otázkami církevními, a to s povýšením arcibiskupství na patriarchát, ke kterému došlo v r. 1235. Bulharsko se v té době stalo největším státem na Balkáně a jeho hranice se dotýkaly tří moří: Černého, Egejského a Jaderského. Jeho vládce Ivan Asěn II. se prohlásil za císaře Bulharů a Rhómajů jako kdysi Simeon a zabýval se možností dobýt pro sebe Konstantinople, co vedlo k trvalému nepřátelství se západobyzantskou říší v Epeiru, usilující o totéž. Po smrti Ivana Asěna r.1241 se však bulharský státní útvar počal rozpadat. Přispěl k tomu také tlak Uhrů, kteří po r.1230 ovládli velkou část Valašska, dále vpád Tatarů a vzestup moci východního byzant-

ského nikajského císařství, které postupně ovládlo opět jihovýchodní oblasti Balkánů a r.1261 se zmocnilo Konstantinopole, která se stala znovu metropolí Byzance. Bulharsko tak ztratilo průběhem doby většímu předtím dobytých oblastí. Nová situace umožnila mocenský vzestup Srbska Štěpána Uroše I., který se pokusil ovládnout část Makedonie, ale bez úspěchu. Pořadilo se to až Milutinovi v r.1281. Zatím se na severu Srbska zmocnil jeho bratr Dragutin severovýchodní Bosny, ovládl Mačvu a Bělehrad, oblastí do té doby střídavě byzantské, a naposledy bulharské Braničevo. Připojení těchto oblastí Srbsku se projevilo i ve vývoji etnického charakteru příslušnosti obyvatel nově získaných zemí. Oba dva slovanské balkánské státy, Srbsko i Bulharsko se sice cítily ohrožovány na jihu Byzancí, avšak na druhé straně i sama Byzance považovala naopak tyto státy za stálé nebezpečí a ohrožení své existence. Situaci řešili v Konstantinopoli tak, že Srbsko získali dynastickým svazkem /1299/, který znamenal počátky kořenů pronikání byzantské kultury do Srbska, v dalších letech tím větší, čím více Srbsko z byzantského území obsadilo. Očekávaný efekt byzantské politiky se nakonec ukázal pouze krátkodobým, neboť už r.1306 se dovídáme o koalici srbského krále Milutina s Benátkami a Karlem Neapolským. Nároky na byzantské území vznášel také tarentský vévoda Filip, despot Románie a pán Albánie, jak se nazýval. Naproti tomu Bulharsko se Byzance pokusila koncem 13.stol. podrobit si válečnými akcemi, využívajíc domácího bulharského povstání Ivaljova, avšak byzantské intervence skončily posléze r.1280 porážkou. Zahraničně politické zájmy vůči Byzanci přivedly nakonec oba slovanské balkánské státy ke střetnutí - v r.1328 bojovali Srbové a Bulhaři proti sobě v zájmu znepřátelených byzantských

císařů - při němž Bulharsko sledovalo cíl vytlačit Srby z Makedonie. To se však Bulharům nepodařilo, a vítězstvím nad Michai-lem Šišmanem /1330/ položilo Srbsko základy ke své hegemonii na Balkáně, zvláště když se rok poté stal novým srbským králem Štěpán Dušan. S Bulharskem, které se koncem 12.století počalo rozpadat na tři státní útvary /vidinský, trnovský a dobrudžský/ žilo Srbsko od těch dob už v trvalém míru. Na severu od Dunaje se v tehdy /okolo r.1273/ dovídáme o existenci několika valašských knížectví /Litovoje a Bărbata na Jiu, Ioana na Delji, Seneslava na Cltu, Farkašově kolem Vilcea/, která počala za Basaraba jako jeden větší státní útvar.

Zatímco Bulharsko hledalo novou pomoc proti Byzanci u Turků, kteří se už mezitím usadili v Evropě, Srbsko využívalo tíživé vnitřní situace Byzance k ovládnutí dalších částí Makedonie /s Ochridem a Prilepem/, většiny Albánie a posléze celého Epeiru a Thešálie. Nejvíce se podařilo Srbsku získat za pomoc, kterou poskytlo Joannu Kantakuzenovi v bojích o císařský trůn a při potlačení povstání zélotů. Srbská říše sahala tak od Dunaje k Jaderskému a Egejskému moři, Srbsko se stalo vedoucí mocí na Balkáně a Dušan si osvojil titul krále a autokratora Srbska a Rhómanie nebo se také nazýval a právem: fere totius Imperii Romaniae dominus. Také srbská církev nevyšla naprázdno a srbský arcibiskup byl povýšen na patriarchu. Novým těžištěm srbského státu se stala Makedonie, odkud mohlo Srbsko zasahovat do událostí v Byzanci. Také bulharský král Alexandr si dal svou pomoc Byzanci zaplatit územními ústupky oblastí na řece Marici. Dalším slovanským státem na Balkáně byla Bosna, která za Štěpána Kotromaniče rozšířila své panství nad částí Chorvatska a získala tak přístup k moři.

Její mocenský rozmach za Tvrtka však spadal až do období rozpadu arabského státu po Dušanově smrti, kdy západní Makedonii ovládl Vukašin a jihovýchodní Uglješa, kdy v Pomoraví až po Drinu a Sávu panoval /od r.1271/ kníže Lazar, na jihu Srbska Vuk Branković a v Zetě Balšić. Zbylé části Srbska podléhaly vládě Bosny a Tvrtka, který se dal r.1377 korunovat na krále Srbů, Bosny, Pomorší a západních zemí.

- - -

Místo zkomírající Byzance, jejíž vliv na další mocensko-politický vývoj Balkánu ve druhé polovině 14.století úplně přestal, nastoupil současně činitel nový, kterým byli osmanští Turci. Jejich ofensiva proti slovanským balkánským státům trvala až do 15.století a skončila obsazením téměř celého Balkánu. Prvními známkami tureckého nástupu byla jednak porážka Srbů, bojujících v zájmu Byzance, k níž došlo r.1352 u Dimotiky, jednak Bulharů a dva roky později v Thrákii. Byl to na jedné straně vojensko-politický úpadek a rozdrobenost Byzance, k čemuž přispěly ovšem - na co se často zapomíná - svou hřivnou také bulharský a srbský stát svými útoky proti ní, co umožnilo osmanským Turkům agresivní politiku nejen v Malé Asii, ale i v Evropě. Na druhé straně to bylo právě drobení kdysi silných státních celků Bulharska a Srbska na řadu menších útvarů, co umožnilo Turkům ovládnout Balkán. V r.1371 byli Turky poraženi Vukašin a Uglješa, snažící se ulehčit pomoci agonii Byzance, a Vukašinův syn Marko stejně jako východomakedonský despot Konstantin se stali tureckými vasaly. Brzy poté dobyli Turci na Joannu Šišmanovi severní Thrákii a r.1382 Sofii a Šišman byl nucen stát

se též tureckým vasalem. V r.1386 obsadili Turci Niš a o rok později Soluň. Porážka Turků r.1387 u Toplice, přivoděná jim Lazarem za pomoci Tvrtka, odvrátila - i když jen na krátký čas - jejich záměry na ovládnutí Srbska a zaměřila je na Bulharsko, kde jak trnovský car Šišman tak vidinský car Joann Sracimír, podporovaný valašským vojvodou Vlaicem, mohli dále vládnout jen jako turečtí vasalové.

Osudy Balkánu rozhodla bitva na Kosím poli, kde byla Turky r.1389 poražena koalice Srbska a Bosny. V krátké době poté dobyli pak Turci Trnovo /1393/ a Vidin /1396/, co znamenalo konec existence bulharského státního života a nástup téměř pěti set let trvajících tureckého feudálního útisku. Pouze Valašsku se podařilo za vojvody Mirče přes počáteční porážky nakonec /1394,1396/ Turky odrazit. Neúspěšným zůstal proti Turkům i zásah Uher u Nikopole r.1396. Pro Srbsko, které dostal jako turecký vasal do správy Štěpán Lazarović, znamenala bitva na Kosím poli v první řadě ztrátu Makedonie a zpusťování jihovýchodních oblastí. Porážka měla také za důsledek i vznik nového státního srbského centra, kterým se stal Bělehrad. Jen nedlouhý oddech a přerušování tureckého tlaku na Srbsko přineslo tatarské vítězství nad Turky u Angory r.1402.Znamenalo dočasnou obnovu styků Srbska s Byzancí, od níž však Srbsko mohlo získat už jen formální uznání samostatnosti a jeho panovníci titul despotů . Když uherský a polský král Vladislav, sedmihradský vévoda János Hunyady a srbský despot Djordje Branković společně s Valachy několikrát porazili Turky a nakonec nad nimi zvítězili u Niše r.1444, zdálo se, že to může znamenat opět obrát k svobodnému rozvoji jak států srbských a bulharských, tak Byzance. Tureckým panstvím na ji-

hospodářské Balkány otřásl povstání Albánců vedené Georgisem Kastriotou. Po míru, který byl sjednán v Szegedu, zůstalo sice Bulharsko Turkům poplatné, Srbsko však získalo opět svobodu a Valašsko přešlo pod panství Uher. Na neštěstí však tažení křížáckého vojska, vyprovokované proti Turkům, skončilo ještě téhož roku u Varny jeho těžkou porážkou, která zcela zvrátila už dosažené uspořádání poměrů. A když k tomu přistoupila ještě porážka nového tažení vedeného Hunyadem na Kosím poli r.1448, byla otázka tureckého panství nad většinou Balkány prakticky rozhodnuta a Turci počali postupně obsazovat i srbskou despotovinu. Velmi brzo na to následoval pád Konstantinopole /1453/ a Smedereva /1459/, první znamenající tečku za existencí východního Impéria - Byzance, druhý ukončení existence středověkého srbského státu, i když Bělehrad se udržel proti Turkům až do r.1521.

Zachytit hlavní směry a uzlové body vývoje států a národností Balkány v průběhu jejich středověké osmi až devítisetleté historie je úkolem značně nesnadným, který komplikuje i několikrát měnění státních center a území jednotlivých států, přechylování jednotlivých zemí, oblastí, etnik a jejich částí do sféry toho či onoho státního útvaru a sousedů. Výsledkem těchto mocenských-politických proměn byla skutečnost, že v průběhu doby některé oblasti a jejich osídlení několikrát změnily svou státní politickou příslušnost. Problémy vyplývají i ze samotného pojetí středověkých států a středověké státnosti, kde se nezřídka historicko-materialistické hodnocení jejich vývoje a jejich struktury střetává ještě s představami a modely státního života, jak se

tradovaly ve starších nacionálních pojímaných státoprávních koncepcích.

Můžeme-li z evidence písemných zpráv přece jenom rekonstruovat obraz zahraničně politického a územního vývoje jednotlivých balkánských státních útvarů, mnohem větší obtíže nastanou při pokusu osvětlit etnickou, národnostní problematiku středověkého Srbska, Bulharska a Chorvatska. Snad méně složitá se jeví po této stránce genese Chorvatů, kteří od 9. století vystupovali jako národnostní celek. Chorvatské raně feudální národnost se projevuje v pramenech 9.- 11. století nejen v oblasti přímořsko-dalmatského Chorvatska v rozmezí chorvatského státu, ale též na území panonského Chorvatska. S dobou samostatného chorvatského státu bylo spojeno od 10. století také pronikání chorvatského etnického vědomí do okrajových západních oblastí Bosny. Byla to však existence chorvatského státního útvaru, i když nakonec v dynastickém svazku a zahraničním i vnitřním se pětí s Uhrami, který neustále umožňoval ve svém rámci další rozvoj chorvatské národnosti.

Komplikovanější se po této stránce jeví národnostní vývoj v oblasti srbské, která se sice v polovině 10. století zdá jednak už vyhraněná, **jednak však** přitom politicky členitá, neboť do ní příslušelo několik státních útvarů jako Raška, která si v první řadě uplatnila označení Srbsko a Srbové pro své etnikum, dále Bosna, Duklja-Zeta, Kum a Trebinje. Poněvadž se všechna etnika těchto útvarů od poloviny 10. století označovala souhrnně jako Srbové vedle diferenciačního označení podle státních útvarů, vyplývá, že označení Srbové mělo platnost skupinovou pro několik příbuzných větví ve východní a jižní části Dalmácie. Kromě eta-

tisačnického procesu jednotlivých větví Srbů mělo však na diferenciaci Srbů patrně z menší části podíl i starší členění ilyrské oblasti. Ztotožnění Rašky a Srbska ukazují, že od 12. století se toto území stalo těžištěm dalšího formování srbské národnosti stejně jako se stávalo ohniskem srbské státnosti, s níž pod tlakem Byzance splýval i etnizační proces probíhající v dalmatské části srbského Přímoří.

Vývoj srbské feudální národnosti probíhal za vzájemného střetávání s vývojem bulharské feudální národnosti, konstituované koncem 9. a počátkem 10. století. Kromě toho vývoj obou těchto národností byl ovlivňován vztahy státních útvarů srbského a bulharského k Byzanci a poměrem Byzance k otázce samostatnosti a závislosti Srbska a Bulharska, dále problémy jednak církevního osamostatnění Srbska či Bulharska z pravomocí Konstantinopole /resp. dočasně i Ochridu/, jednak svazky s církevními institucemi Byzance /např. Athosem/ a vůbec celou sférou byzantského kulturního působení v oblastech srbské a bulharské. Ačkoliv se už v 9./10. století v obou případech vytvořily národnostní základy či těžiška, u Bulharů v Dolní Moesii a u Srbů v Rašce, zůstala u řady oblastí ležících v zájmovém okruhu státních útvarů, srbských i bulharského a střídajících státní příslušnost otázka etnická, národnostního charakteru dlouho nevyhraněná.

Týká se to např. Makedonie nebo velké části povodí Jižní a Veliké Moravy. Šlo o oblasti podléhající po dlouhá období Byzanci, již střídalo panství bulharské a srbské. Bulharské panství se tu uplatňovalo zvláště za vlády Kruma a Simeona a taktéž za Samuela a Petra Deljana, z nichž Samuel vytvořil nový bulharský stát v oblasti slovanské Makedonie a Deljan ovládl jak Po-

moraví, tak Makedonii, část Albánie a Epeiru. Teprve Asěnovci obnovili bulharský stát v tom území, kde se do 10. století rorovala slovanská bulharská raněfeudální národnost. Přitom asěnovské Bulharsko získalo ještě jednou svrchovanost nad Makedonií, která se stala stejně jako za Deljana jeho podřízenou provincií. Opět však ne na dlouho a Makedonie se vrátila znovu pod správu Byzance.

Podobný vývoj lze v mnohých rysech nalézt i u velkého soupeře Bulharska na Balkáně, Srbska. Po spojení Rašky a Zety, Humu a Trebinje vznikla větší etnicky srbská oblast, nalézající se v jednom státním útvaru, který se už koncem 12. století snažil zapojit do svého celku celé povodí Jižní a Veliké Moravy včetně Bělehradu, Braniceva a Niše, ovládaného do té doby Bulharskem a Byzancí. Ve druhé polovině 13. století se srbské úsilí zaměřilo na Makedonii, která se do počátku 14. století dostala již celá pod srbskou svrchovanost, ba dokonce se stala za Štěpána Dušana, těžištěm srbského státu, jako byla kdysi za Samuela těžištěm státu bulharského. Dokonce ještě i poté, existovaly na území Makedonie dva srbské státy až do svého zániku, přivoděného Turky. Zatímco povodí Moravy zůstalo už etnicky trvale spojeno se srbským státním a národnostním vývojem a vplynulo mezi oblastí etnicky srbské, Makedonie střídala až do záboru Turků svrchovanost byzantskou, bulharskou a srbskou, dokonce se dočasně stává i centry bulharské a srbské státnosti. Ve svém etnickém vývoji byla tak jak ze strany bulharského, tak srbského etnika silně ovlivňována - podobně jako před tím Byzancí - avšak turecká okupace jednak podvázala další působení bulharských a srbských politicko-kulturních tradic na vývoj Slovanů

v Makedonii, jednak vytvořila předpoklady pro další autarkní etnický vývoj makedonských Slovanů v protikladu k vládnoucím Turkům.

V tomto příspěvku, který vzhledem k objemu látky má spíše charakter stručného resumé, bylo opravdu obtížné pouštět se do nějakých podrobnějších analýz složité problematiky vývoje balkánských států a národností ve středověku. Mohl jsem se proto jen pokusit naznačit některé otázky, spleťtost a rozpornost společenského vývoje i jeho hlavní rysy, protiklady a směry, celkový komplexní obraz státního a etnického formování Balkánu. I když o řadě problémů a hodnocení jednotlivých jevů i pojetí vývoje se bude jistě i v budoucnu dále diskutovat, zůstává platným významný fakt, že to byl právě často opomíjený středověk, kdy se zformovaly základy státního a etnického vývoje Balkánu a že státně kulturní tradice právě ve středověku zformovaných národností Bulharů, Srbů a Chorvatů napomáhaly k překonání několik set let trvajících cizího útlaku a nadvlády, a že právě to, co se vytvořilo ve středověku se většinou stávalo základem státního a národnostního obrození balkánských národů novověku.

- - -

It is uneasy task to draw main tendencies and points of the history of Balkan states throughout the course of eight or nine centuries. Their development was complicated by changing of state centres and state territories, by the transition of various countries and ethnics or ethnical parts between the spheres of one or another state formation. The outcome of such changes was the historic fact that several territories including the inhabitation

several times changed their state appropriateness. To consider is also the importance of the conception of the Middle Ages states, because not seldom the historical-materialistic evaluation of the development meet the fixed notions and models of state development which originated on the basis of the older national state conceptions, anachronically projected into the period of Middle Ages.

The Slavic state development on the Balkan peninsula began with the forming of different archontiai, or so called Sklaviniai. The symbiotic hegemony of the Bulgar state in Slavic Moesia led to the forming of the Slavic Bulgar nationality, especially after the revolt of the Turkut-Bulgar aristocracy and its counterchange by the aristocracy of the Slavic heptarchia. To the beginning of the 10th cent. may be considered as the time of relative consolidation of the Slavic Bulgarian nationality. With the period of the 9th cent. may be also connected the constitution of the Croatian state and nationality. Written sources give account that the Serbian nationality group existed from the 9./10th cents. in Dalmatia, even it was internally differentiated by several states. Some other Slavic territories were ruled by Byzantium and in the course of history they became only later the objects of concern, mainly from the parts of the Bulgarians and the Serbs. This was also the case of Makedonia for instance, which several times changed the rule of Byzantium, Bulgaria, and Serbia, being also the center of the Bulgarian and Serbian states.

The variability of state extensions between Croatia and Bosnia, and between Serbia and Bulgaria especially, influenced se-

riously the development of the nationality consciousness of the inhabitants of the inter-territories between Bulgaria and Serbia. Resuming the development of the Balkan states and nationalities of Middle Ages, we may approve that state, cultural and nationality traditions formed throughout the Middle Ages, after the centuries of Turkish rule became the new basis for the state and national revival of the Balkan in modern period.